

١٤١٩٦٤

دانشگاه تهران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

گروه حقوق خصوصی و اسلامی

دوره دکترای حقوق خصوصی

مسئولیت مدنی «صغیر» و «مجنون» در حقوق موضوعه و اسلام

استاد راهنما:

دکتر سید حسین صفائی

اساتید مشاور:

دکتر حسنعلی درودیان

دکتر عزت ا... عراقی

نگارش:

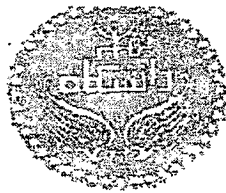
محمد علی سامت

کتابخانه اساتید دانشکده حقوق و علوم سیاسی
تهران

۱۳۸۹ / ۷ / ۲

سال تحصیلی: ۸۸-۸۷

۱۴۱۹۴۶

دانشکده حقوق و علوم سیاسی
گروه آموزشی حقوق خصوصی و اسلامی
گواهی دفاع از رساله دکتری

هیات داوران رساله دکتری: محمدعلی سامت

گرایش:

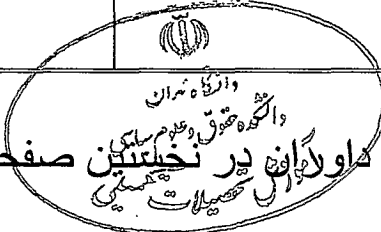
در رشته: حقوق خصوصی

با عنوان: مسئولیت مدنی صغیر و مجنون در حقوق موضوعه و اسلام

ارزیابی نمود.

را در تاریخ: ۸۸/۷/۱۱ با درجه بسیار خوب

ردیف	مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبه دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱	استاد راهنما استاد راهنمای دوم (حسب مورد)	دکتر سیدحسین صفایی	استاد	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲	استاد مشاور	دکتر حسنعلی درودیان	دانشیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۳	استاد مشاور دوم (حسب مورد)	دکتر سیدعزت اله عراقی	استاد	"	
۴	استاد مدعو خارجی	دکتر سیدمرتضی قاسم زاده	دانشیار	دانشکده علوم قضایی	
۵	استاد مدعو خارجی				
۶	استاد مدعو داخلی	دکتر محمدعلی انصاری پور	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۷	استاد مدعو داخلی				
۵	معاون یا نماینده معاون تحصیلات تکمیلی دانشکده	دکتر محمدعلی انصاری پور	استادیار	"	

تذکر: این برگه پس از تکمیل هیات داوران در نخستین صفحه پایان نامه درج می گردد

جمهوری اسلامی ایران
دانشگاه تهران

اداره کل تحصیلات تکمیلی

شماره _____
تاریخ _____
پوست _____

بسمه تعالی

«تجدنامه اصالت اثر»

ایجناب محمد علی سامت متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی ایجناب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مأخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه قبلاً برای احراز بیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران می باشد.

محمد علی سامت

تقدیم بہ:

روح پر فوج و ملکوتی والد و استاد معظم حضرت آیت اللہ سامت کہ «سامت» بود زیرا سمت و سوی تعالیٰ و تکامل داشت
و در عین حال «صامت» بود؛ زیرا فضل فروشی و خود ستائی را بہ چیزی و پشیزی نمی گرفت و نیز، جستجوی عیب نفس را بر
عیب غیر، مقدم نمی شمرد.

و

مادر کرامی و مہربانم کہ دریای مہر سیکرانش بسان کوش باقیست. او کہ ہموارہ بہ دعایش مستطرم و قلبم منزلکہ عشق اوست.

و

ہمسرعزیز و دو فرزند دلبندم کہ نگارش این رسالہ، توأم با محنت و سختی ناشی از بیماری مزمن کلیوی، در سایہ مراقبت،
ہمدردی، ہمدلی و بردباری آنان بہ انجام رسید.

چکیده:

در مقام تحریر آنچه در سطور آتی، تحت عنوان مسئولیت مدنی صغار و مجانین در حقوق موضوعه و اسلام، مذکور است، از کتب حقوقدانان و اساتید معظم علم حقوق که بیانگر دیدگاه حقوق موضوعه، در خصوص مورد بوده و بعضاً مبانی قواعد و قوانین ناظر بر موضوع رساله را که به حقوق اسلام و برخی قوانین خارجی معطوف است، تبیین می نماید، بهره برده ایم، ضمن اینکه کتب فقیهان عامه و شیعه، اعم از متقدمین و متأخرین، در نگارش مباحث مربوط به حقوق اسلام، ملحوظ نظر قرار گرفته و مورد توجه بلیغ واقع شده است. بدین منظور؛ رساله حاضر را طی سه فصل تدوین نموده ایم: فصل اول را به مسئولیت مدنی صغار و مجانین در حقوق اسلام اختصاص داده و طی سه مبحث آن را نگارش نموده ایم. در مباحث مطروحه در ذیل این فصل مبانی و دلائل قول مشهور فقهاء و دانشمندان حقوق اسلامی اعم از شیعه و سنی، راجع به توجه مسئولیت مدنی به صغار و مجانین را تبیین نموده و با نظری نقادانه به تجزیه و تحلیل آن پرداخته ایم. فصل دوم از رساله را به مسئولیت مدنی صغار و مجانین در حقوق موضوعه اختصاص داده ایم. در مباحث مطروحه در ذیل این فصل، به بحث پیرامون مبانی نظری مسئولیت مدنی صغار و مجانین پرداخته و متعاقب آن، در مقام نقد قوانین و مقررات بعضاً متعارض موضوعه، در باب مسئولیت مدنی صغیر و مجنون، نکات حائز اهمیت و جالب توجهی را به رشته تحریر آورده و استنباط حقوقی خود را از قوانین و مقررات موضوعه، در خصوص توجه مسئولیت مدنی به صغار و مجانین از یک سو و سرپرستان آنان از سوی دیگر، با تمسک به ادله و منطق حقوقی بیان نمود ایم. فصل سوم را به سخن و مطلبی تخصیص داده ایم که در کتب و مقالات حقوقی کمتر مورد توجه قرار گرفته و می گیرد. در این فصل، مسئولیت قراردادی صغار و مجانین را مورد مطالعه قرارداد داده و در طی آن با ملحوظ داشتن مبنای حقوق اسلام و قوانین موضوعه نکات قابل تأمل و توجهی را به رشته تحریر در آورده ایم. در خاتمه، رساله را با طرح پیشنهاداتی که حاصل بررسی نقادانه مقررات موضوعه در خصوص مورد بوده است، به پایان برده ایم.

کلید واژه: «مسئولیت مدنی»، «صغیر»، «مجنون»، «مسئولیت نوعی»، «تقصیر»، «مسئولیت ناشی از

فعل غیر»، «مسئولیت سرپرستان مجانین و کودکان»، «مسئولیت قراردادی»

تشکر و سپاس:

ضمن درود بر روان پاک اساتید فقید، دکتر سیدی، دکتر قائم مقامی، دکتر واحدی، دکتر قاضی، دکتر مقتدر، دکتر صدرزاده افشار که مفتخر به شاگردی آنان بوده ام، تقدیر و تشکر خود را از کلیه اساتید دانشگده حقوق و علوم سیاسی خصوصاً آقایان دکتر کریمی، دکتر کاتوزیان، دکتر صفائی، دکتر حفیظی لنگرودی، دکتر مهذب، دکتر عراقی، دکتر درویدیان، دکتر الماسی، دکتر اخلاقی، دکتر آرمایش، دکتر آشوری که در طول دوران تحصیل دانشگاهی خوشه ای از علم آنان برچیده ام ابراز داشته و از بذل عنایت و مراحم آقایان دکتر صفائی، دکتر عراقی و دکتر درویدیان که با نظارت و راهنمایی علمی خویش به عنوان اساتید راهنما و مشاور، اینجانب را در تدوین و نگارش رساله حاضر و مراحل انجام آن، مساعدت نموده اند، کمال سپاس را دارم.

عناوین اصلی رساله

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
	فصل اول: مسئولیت مدنی صغار و مجانین در حقوق اسلام
	مبحث اول: تعاریف و مفاهیم:
۱۴.....	گفتار نخست: «صغیر» (ش ۲ تا ۱۰).....
۲۱.....	گفتار دوم: «مجنون» (ش ۱۱ تا ۱۶).....
	مبحث دوم: مسئولیت مدنی در حقوق اسلام:
۲۵.....	گفتار نخست: منابع مسئولیت مدنی در فقه اسلامی (ش ۱۸ تا ۳۹).....
۵۳.....	گفتار دوم: مبنای مسئولیت مدنی در فقه اسلامی (ش ۴۰ تا ۵۴).....
	مبحث سوم: بررسی مسئولیت مدنی صغار و مجانین در فقه اسلامی:
۶۵.....	گفتار نخست: بررسی حجر و حدود تأثیر آن (ش ۵۶ تا ۶۱).....
۷۲.....	گفتار دوم: بررسی قاعده «عدم اشتراط الاحکام الوضعیه بالبلوغ» (ش ۶۲ تا ۶۵).....
	گفتار سوم: بررسی مسئولیت قهری صغار و مجانین
۷۶.....	در مقایسه با منابع مسئولیت مدنی در فقه اسلام (ش ۶۶ تا ۷۵).....
	گفتار چهارم: بررسی مسئولیت مدنی صغار و مجانین
۸۷.....	در مقایسه با برخی از مفاهیم شرعی (ش ۷۶ تا ۸۴).....

فصل دوم: مسئولیت مدنی صغیر و مجنون در حقوق موضوعه

مبحث اول: مسئولیت مدنی و مبانی نظری آن:	
گفتار نخست: مسئولیت مدنی و تقسیمات آن (ش ۸۷ تا ۱۱۰).....	۱۰۸
گفتار دوم: مبانی نظری مسئولیت مدنی (ش ۱۱۱ تا ۱۲۹).....	۱۲۳
گفتار سوم: مسئولیت مدنی صغار و مجانین	
با لحاظ مبانی نظری مسئولیت مدنی (ش ۱۳۰ تا ۱۴۰).....	۱۳۴
گفتار چهارم: موقعیت و جایگاه مسئولیت مدنی صغار و مجانین	
در میان تقسیمات فرعی مسئولیت مدنی (ش ۱۴۱ تا ۱۵۴).....	۱۴۱
مبحث دوم: مسئولیت قهری و خارج از قرارداد «صغیر» و «مجنون» در حقوق موضوعه:	
گفتار نخست: نصوص قانونی و بررسی آن (ش ۱۵۶ تا ۱۶۹).....	۱۵۱
گفتار دوم: حکم قانونی مسئولیت قهری صغار و مجانین،	
با توجه به مواد مذکور (ش ۱۷۰ تا ۱۸۳).....	۱۷۳
گفتار سوم: بررسی مسئولیت سرپرستان صغار و مجانین،	
در حقوق موضوعه (ش ۱۸۴ تا ۲۰۵).....	۱۸۸

فصل سوم: مسئولیت قراردادی صغار و مجانین:

مبحث اول: مفاهیم و تعاریف:	
گفتار نخست: مسئولیت قراردادی (ش ۲۰۸ تا ۲۱۰).....	۲۱۱
گفتار دوم: اعمال حقوقی «صغیر» و «مجنون» (ش ۲۱۱ تا ۲۲۷).....	۲۱۴
مبحث دوم: بررسی مسئولیت قراردادی صغار و مجانین:	
گفتار نخست: بررسی مسئولیت قراردادی «صغیر ممیز» (ش ۲۳۰ تا ۲۴۵).....	۲۳۴
گفتار دوم: بررسی مسئولیت قراردادی «صغیر غیر ممیز» و «مجنون» (ش ۲۴۶ تا ۲۵۲).....	۲۴۲
انتقاد و پیشنهاد.....	۲۴۸
فهرست تفصیلی عناوین.....	۲۵۱
منابع و مآخذ.....	۲۵۹

بنام خداوند جان آفرین
حکیم سخن در زبان آفرین

مقدمه

می دانیم که یکی از اهداف و وظایف حائز اهمیت که قواعد حقوقی از قدیم الایام در جوامع مختلف بر دوش داشته اند، برقراری همزیستی مسالمت آمیز بین انسانها، تأمین امنیت فردی و اجتماعی و بالاخره تثبیت و حاکمیت نظم در جامعه بوده است. در این میان یکی از مهمترین و در عین حال بحث انگیزترین مسائل حقوقی که برای پاسخگوئی به مشکلات مذکور، توجه علما و دانشمندان حقوق و ایضاً فقهای اسلامی اعم از شیعه و اهل سنت را به خود معطوف داشته و بوسیله قانونگذاران در قوانین ملل مختلف ورود یافته و به مرحله اجراء در آمده است، مقررات مربوط به مسئولیت مدنی است که پیشرفت علم و تکنولوژی و پیچیده تر شدن روابط بین انسانها، در تکامل آنها تأثیر شایان توجهی داشته، بطوریکه امروزه، در عرصه مسائل مهم حقوقی عنوان مستقلی پیدا نموده، تا بتواند پاسخگوئی شایسته برای حقوق زیان دیدگان ناشی از حوادث مختلف باشد.

(۱) در میان قوانین و مقررات موضوعه در باب مسئولیت مدنی، آنچه را که به مسئولیت اطفال و مجانین اختصاص داده شده است، به لحاظ وضعیت استثنائی نامبردگان، ناظر بر نقصان جسمی، روحی و عقلانی، هم از دیدگاه نظری و هم از منظر عملی و اجرائی، واجد اهمیت مضاعف بوده و هر محققى را به بررسی و تحقیق پیرامون آن ترغیب و تشویق می کند، خصوصاً اینکه تشتت و

پراکندگی قوانین و مقررات موضوعه از یک سو و انگیزه دستیابی به رفع تعارضات ظاهری و بعضاً واقعی، از سوی دیگر، مطالعه و تحقیق بیشتر در این زمینه را ایجاب می نماید.

توضیح اینکه؛ از تصویب قانون مدنی قریب به ۴۰ سال سپری گردید تا ضرورت تصویب قانونی خاص با توجه به مقضیات زمان و مکان، فراهم آید. این قانون تحت عنوان مسئولیت مدنی به تصویب رسید تا مقررات گذشته در خصوص مورد را که بدون ذکر واژه «مسئولیت»، «مسئولیت مدنی»، «مسئولیت قهری» و «مسئولیت قراردادی» و تحت عناوینی از قبیل «اتلاف»، «تسیب»، «غصب» و کلماتی مشابه در لابلای قانون مدنی از تصویب گذشته بود، تکمیل نماید. غافل از اینکه تازه های قانون که بعضاً ناظر بر مسئولیت مدنی اطفال و دیوانگان بود، مقرراتی را به همراه داشت که از یک سو، با نکات مثبت قانون پیشین در تعارض بود و از سوی دیگر در بیان هدف خویش برای تأمین نیازهای حقوقی و اجتماعی جامعه نارسا و ناکارآمد.

بدین توضیح که تصویب قانون جدید، نظریه «تقصیر» را از حقوق خارجی به ارمغان آورد و در بخشی از مواد قانون جدید مصوب، نهادینه کرد و بدینوسیله برخی از قوانین گذشته را که از حیث ماهیت و محتوی تازه و نو بود و مسئولیت مدنی را، حسب مورد بر پایه نظریه «خطر» و «تضمین حق» تفسیر می نمود و بعلاوه توجه گر مسئولیت نوعی در قانون محسوب می شد، در مظان نسخ قرار داد. ضمن اینکه، آنچه در خصوص مسئولیت محافظین و سرپرستان قانونی و قراردادی از حقوق خارجی اقتباس شد، حاوی نواقصی بود که عملاً در موارد مبتلا به، از حل مشکلات پیش رو عاجز و ناتوان بود.

مجریان قانون جدید (قانون مسئولیت مدنی) در مرحله اجرائی آن، تدریجاً در مقام کشف و پیدائی نواقص قانون مزبور برآمدند. در کنار آن، با همت و مساعدت رویه قضائی، دکترین حقوق و تلفیق قوانین قدیم و جدید با یکدیگر، راهکارهای قانونی و نظریات شایسته حقوقی ارائه گردید تا موجبات رفع این نواقص فراهم آید، بطوریکه نخبگان و عالمان حقوق، به دنبال دریافت و تحصیل نحوه و طریقه حل تعارض واحد و یکسان، راجع به تعارضات موجود بین مواد قانون مقدم با قانون مؤخر در باب مسئولیت مدنی، خصوصاً مسئولیت و ضمان قهری کودکان و دیوانگان، توفیقاتی کسب نمودند.

زمان محدودی از اجرای توأم با تکلف قانون مسئولیت مدنی، تحت نظارت برخی از مقررات قانون مدنی که بعضی از حقوقدانان، بر نسخ آن به موجب قانون مؤخر اظهار نظر نموده بودند،

نگذشته بود که با پیروزی انقلاب اسلامی و ورود فقه محض اسلامی در عرصه قانونگذاری، مقرراتی دوباره در برخی از حوزه های مسئولیت مدنی، منجمله «اتلاف» و «تسبیب» بطور اعم و «اتلاف» کودکان و مجانین بطور اخص، از تصویب مراجع قانونگذاری گذشت. ضمن اینکه هیئت عمومی دیوانعالی کشور نیز با ملحوظ داشتن مقررات اسلامی در باب مسئولیت اطفال، مبادرت به صدور رأی نمود که مفاد این رأی وحدت رویه که در حکم قانون شمرده می شود با بخشی از مقررات قانون مسئولیت مدنی در این مورد معارض بود.^۱

بطور خلاصه، کشف تعارضات موجود در قوانین و مقررات پراکنده و متشتت مسئولیت مدنی ناظر بر صغار و مجانین، همانند تعارض بین ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی و ماده یکم و هفتم قانون مسئولیت مدنی، تعارض بین ماده یک قانون مسئولیت مدنی و ماده ۳۲۸ قانون مدنی و دیگر تعارضاتی از این قبیل و متعاقباً حل تعارضات مورد جستجو، از طریق منطقی و حقوقی و ایضاً یافتن قانون و قاعده مناسب و درخور وضعیت استثنائی کودکان و مجانین، راجع به مسئولیت ناشی از افعال آنان که با اعمال آن، هم جانب حقوق این قبیل محجورین رعایت شود و هم حقوق زیاندیدگان ملحوظ گردد، به نحوی که هیچ ضرری در جامعه بالاتدارک نماند، موجب دل مشغولی تمامی دانشجویان و محققین وادی علم حقوق و یکی از انگیزه های راقم سطور در تدوین رساله حاضر شد.

۲) افزون بر نکات فوق، راجع به مسئولیت مدنی کودکان و دیوانگان، سؤالاتی مطرح و همیشگی، توجه و ذهن طلاب، دانشجویان و محققین علم فقه و حقوق را به خود معطوف و مشغول داشته است، سؤالات واجد اهمیتی که پاسخ به آنها، در چگونگی و کیفیت مسئولیت مدنی این قبیل محجورین، نقشی تعیین کننده دارد. سؤالاتی که یافتن جواب برای آنها، ملازمه با ورود در مباحث نظری مسئولیت مدنی داشته و اندیشیدن و تحلیل و بررسی بیشتر، پیرامون مبانی آن را ایجاب می نماید.

سؤالاتی از این دست که آیا اصولاً و صرف نظر از نحوه و چگونگی جبران خسارات ناشی از افعال زیانبار کودکان و دیوانگان، انتساب مسئولیت مدنی به نامبردگان روا و مجاز است؟ آیا این گروه از اشخاص، ذاتاً اهلیت و استعداد مسئولیت پذیری را دارا هستند، تا بتوانیم انتساب مسئولیت به آنان را توجیه نمائیم؟ آیا با توجه به وضعیت استثنائی دیوانگان، می توان آنان را مخاطب احکام

۱- رأی وحدت رویه شماره ۶۰/۱/۲۹، رجوع شود به مجموعه آراء وحدت رویه دیوانعالی کشور، حقوقی، از سال ۱۳۷۱-۱۳۲۸.

مسئولیت مدنی دانست؟ در بارهٔ کودکان چطور؟ آیا مراحل کودکی در پاسخی که برای این سؤال جستجو خواهیم نمود، تأثیر خواهد داشت؟

با فرضی که مجانین و اطفال را واجد اهلیت لازم برای پذیرش مسئولیت دانسته و انتساب مسئولیت مدنی و ضمان قهری را به آنان روا و مجاز شماریم، کیفیت و چگونگی آن، با توجه به مبانی نظری مسئولیت مدنی و در چارچوب هر یک از نظریات ارائه شده تعیین خواهد شد. بدین ترتیب پاسخهایی که بر مبنای هر یک از نظریات «تقصیر» به مفهوم شخصی، «تقصیر» به مفهوم نوعی، «خطر» و «تضمین حق»، در می یابیم، حسب مورد، مواجه با تفاوت‌های اساسی و بعضاً جزئی، خواهد بود.

فارغ از مباحث و مبانی نظری مسئولیت مدنی که در این مقام، مورد امعان نظر و توجه است، دیدگاه اسلام و نظریات علما و دانشمندان حقوق اسلامی اعم از فقیهان شیعه و اهل سنت نیز، برخوردار از موقعیتی ویژه و خاص است. چرا که، قطع نظر از الزام حاصل از اصل چهارم و ۱۶۷ قانون اساسی،^۱ و قبل از تصویب آن، بیشتر قواعد مدنی، حتی در باب مسئولیت مدنی که با قوانین بیگانه پیوند خورده است، از فقه امامیه گرفته شده است. لذا دریافت پاسخ، در چارچوب حقوق اسلامی، برای سؤالاتی مشابه آنچه فوقاً معروض افتاد، به منظور تبیین و تفسیر بهتر و روشنتر قوانین موضوعه در باب مسئولیت مدنی نیز ضرور و لازم است. برای مثال؛ دریافت پاسخ در این باره، که آیا در باب ضمان قهری، تفاوتی بین افعال زیانبار کودکان و دیوانگان از یک سو و بالغین و عقلاء از سوی دیگر، وجود دارد؟ آیا حجر محجورین بر افعال آنان نیز مؤثر خواهد افتاد؟ آیا این گروه از انسانها، مخاطب احکام قرار می گیرند؟ یا اینکه اهلیت لازم برای توجه احکام را ندارند؟ آیا در مقام خطاب باری تعالی، تفاوتی بین احکام وضعی و تکلیفی وجود دارد؟ و سؤالاتی دیگر از این دست، می تواند برای هر محقق راهگشا بوده و وی را در فهم بیشتر قواعد و قوانین مربوطه، مساعدت شایان توجهی نماید.

۱- در اصل چهارم از قانون اساسی آمده است: کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر اینها باید بر اساس موازین اسلامی باشد. این اصل بر اطلاق یا عموم همه اصول قانون اساسی و قوانین و مقررات دیگر حاکم است و تشخیص این امر بر عهده فقهاء شورای نگهبان است.»

و نیز در اصل ۱۶۷ قانون مرقوم مقرر گردیده است: «قاضی موظف است کوشش کند حکم هر دعوا را در قوانین مدونه بیابد و اگر نیابد با استناد به منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر، حکم قضیه را صادر نماید و نمی تواند به بهانه سکوت یا نقص یا اجمال یا تعارض قوانین مدونه از رسیدگی به دعوا و صدور حکم امتناع ورزد.»

۳) نکته حائز اهمیت دیگری که در باب مسئولیت مدنی کودکان و دیوانگان، محتاج و نیازمند تحقیق است، اینکه با فرض عدم اهلیت و توانمندی صغار و مجانین برای پذیرش مسئولیت و ضمان، آیا خسارت وارده از ناحیه این قبیل محجورین بلا تدارک خواهد ماند؟ در این صورت، بار مسئولیت بر عهده چه کسانی گذارده خواهد شد؟ آیا بر خلاف اصل مسئولیت شخصی و اینکه هر کس، صرفاً در قبال اعمال و رفتار خویش مسئول بوده و مکلف به جبران خسارت است، واگذاری مسئولیت به اشخاص ثالث، دارای توجیه حقوقی و فقهی است؟ در فرضی که کودکان و دیوانگان را در پذیرش مسئولیت، واجد استعداد و اهلیت بدانیم، آیا بازهم انتقال مسئولیت و ضمان به اشخاص ثالث توجیه پذیر است؟ در این فروض، انتقال مسئولیت مدنی و ضمان حاصل از فعل زیانبار این اشخاص به دیگران، بر چه مبنائی انجام می پذیرد و توجیه حقوقی، منطقی و اجتماعی آن چیست؟ آیا این کار به منظور حمایت از کودکان و دیوانگان انجام می گیرد و در این میان، جنبه های اخلاقی و تربیتی نیز ملحوظ نظر واقع می شود؟ یا در جهت حمایت از زیاندیدگان و جبران خسارات وارده بر آنها؟ و یا به منظور دستیابی به هر دو هدف؟

صرف نظر از مبانی گفته شده که بیشتر جنبه اخلاقی و اجتماعی دارد، آیا در قالب قواعد و موازین حقوقی و مواد قانون مدنی و دیگر قوانین موضوعه که بطور پراکنده و گذرا متعرض نکاتی در باب مسئولیت مدنی شده اند، امکان انتقال مسئولیت ناشی از فعل زیانبار مجانین و صغار به اشخاص ثالث نیز فراهم است؟ در این صورت بر مبنای کدامین نهاد و تأسیس حقوقی، می توان مسئولیت شخص ثالث را در قبال خسارات ناشی از اعمال دیگری توجیه نموده و تلقی به قبول و پذیرش کرد؟ آیا در بین قواعد و مقررات حقوق اسلامی که ریشه و مبنای تقریباً تمامی قواعد مدنی است، می توان راه حلی برای این قضیه جستجو نمود؟

در صورتیکه انتقال مسئولیت ناشی از افعال زیانبار کودکان و دیوانگان را به اشخاص ثالث، علیرغم وجود استعداد لازم برای انتساب ضمان، مجاز و موجه بدانیم، با طرح این سؤال روبرو خواهیم بود که آیا مسئولیت ابتدائاً و اولاً و بالذات بر عهده اشخاص ثالث استقرار می یابد یا ثانیاً وبالعرض و در تحت شرایطی خاص از دوش کودکان و دیوانگان خطا کار برداشته شده و بر عهده دیگران قرار می گیرد؟ شرایط لازم برای انتقال مسئولیت به شخص ثالث چیست؟ آیا می توان در برخی موارد، مسئولیت را بین آنان تقسیم کرد و کودکان و مجانین را در پرداخت خسارات ناشی از افعال خویش با اشخاص ثالث سهیم دانست؟ آیا توانائی مالی این قبیل اشخاص محجور در

مقایسه با اشخاص ثالث مسئول، در تقسیم مسئولیت، تأثیر خواهد داشت؟ و بالاخره اینکه در فرض ناتوانی هر دو گروه از پرداخت خسارت، تکلیف چیست؟

در صورتیکه انتقال مسئولیت ناشی از افعال زیانبار کودکان و دیوانگان را به اشخاص ثالث، در فرض ناتوانی ذاتی آنان در قبول و پذیرش مسئولیت و ایضاً علیرغم وجود استعداد لازم برای انتساب ضمان، مجاز و موجه بدانیم، اشخاص پاسخگو و مسئول چه کسانی خواهند بود؟ تعیین اشخاصی که مسئولیت ناشی از افعال زیان آور محجورین مذکور را بر عهده خواهند گرفت، بر مبنای کدامین ضابطه و معیار، صورت خواهد گرفت؟ آیا بر اساس قرارداد می توان، اشخاصی را در برابر افعال زیانبار کودکان و دیوانگان، مسئول تلقی نمود؟ آیا در حقوق اسلام با مصادیق معین و خاصی از اشخاص که بتوان مسئولیت خسارات وارده از ناحیه دیگران را بر دوش آنان استوار ساخت، روبرو هستیم؟ آیا در قالب تأسیس و نهاد حقوقی «حضانت»، «ولایت»، «قیمومت» و «وصایت» در اسلام، می توان «حاضن»، «ولی»، «قیم» و «وصی» را حسب مورد مسئول افعال اشخاص تحت حضانت و غیره، دانست؟ از مقایسه مسئولیت مدنی و ضمان قهری محجورین با مسئولیت ناشی از حفظ و مراقبت از بهائم و حیوانات، چه نتایج در خور استفاده و مفیدی، در انطباق با بحث مورد گفتگو بدست خواهد آمد؟ ضمان عاقله چیست و مقایسه آن با ضمان اشخاصی که مراقبت و حفاظت کودکان و مجانین را عهده دارند، چه کمکی به بحث مطروحه، خواهد نمود؟

۴) هر چند انعقاد قرارداد های صحیح و الزام آور که از ارکان تحقق مسئولیت قراردادی بشمار می رود، از ناحیه صغار و مجانین بلحاظ فقدان اهلیت عام آنان، نادر و محدود است، لکن از آنجا که ولی یا قیم صغار و مجانین به نمایندگی از آنان اختیار انعقاد معاملات را دارند و بعضی معاملات صغیر نیز قانوناً صحیح، قلمداد می شود و بالاخره اینکه صغیر، با اذن ولی یا قیم و یا اجازه مؤخر آنان، اهلیت انعقاد معاملات را پیدا خواهد کرد، سخن گفتن در اطراف مسئولیت قراردادی ناشی از نقض تعهدات قراردادی صغار و مجانین که در کمتر کتب و مقالات حقوقی، به بحث پیرامون آن پرداخته شده است، موجه بوده و خالی از فایده نیست.

از آنجا که؛ رساله پیش رو، در مقام تدوین مسئولیت مدنی به معنی اعم «صغیر» و «مجنون» در حقوق موضوعه و اسلام، نگارش یافته، بحث پیرامون مسئولیت قراردادی محجورین مذکور، عاری از وجه نیست. ضمن اینکه پاسخگوئی به برخی سؤالات متبادر در ذهن هر طالب علم و

دانشجوی مشتاق مباحث حقوقی نیز، انگیزه مضاعفی را در گفتگوی پیرامون این مطلب، ایجاد خواهد کرد. برای مثال؛ در صورتیکه «صغیر ممیز» بتواند بالاستقلال مبادرت به انعقاد معاملاتی نماید، با فرض انجام تعهدی ناقص یا نقض تعهد قراردادی، مسئولیت جبران نقص یا نقض تعهد به عهده چه کسی است؟ آیا خود او مسئول نیست؟ در صورتیکه صغیر اعم از ممیز و غیرممیز یا شخص مجنون، در ردیف وراثت شخصی که در اثر انعقاد قرارداد، تعهداتی را پذیرفته بوده است، قرار گیرند، مسئول جبران نقض تعهدات مورث چه کسانی هستند؟ آیا وارث دیوانه و کودک از میان قائم مقامان مورث، خارج گردیده و از جبران خسارات ناشی از نقض تعهد مورث، معاف می گردند؟ اگر در همین فرض تعهد از جمله تعهدات قائم به شخص نباشد و بعد از فوت متعهد به وراثتی که در میان آنان «صغیر» و «مجنون» قرارداد، به قائم مقامی مورث انتقال یابد، مسئولیت ناشی از عدم اجرای تعهد به عهده کیست؟ آیا وارث مجنون و کودک، از جبران خسارت ناشی از نقض تعهد مورث، معاف خواهند بود؟ وبالاخره اینکه، مسئولیت تعهداتی که به نیابت از جانب ولی، قیم و وصی و بنام کودک و دیوانه منعقد می شود را چه کسی عهده دار خواهد بود؟

سؤالات مطروحه در بندهای چهارگانه فوق، انگیزه و باعثی بود برای تدوین رساله ای با عنوان «مسئولیت مدنی صغار و مجانین در حقوق موضوعه و اسلام»

و اما در مقام تحقیق پیرامون مسئولیت مدنی صغار و مجانین در حقوق اسلام و حقوق موضوعه، با برخی سؤالات اساسی مواجهیم، پرسشهایی از این قبیل که آیا اساساً مسئولیت مدنی به صغار و مجانین، قابل انتساب است؟ آیا این دسته از اشخاص توانائی و اهلیت مؤاخذة را دارند؟ و می توانند قبول مسئولیت نمایند؟ با فرض انتساب مسئولیت مدنی به این قبیل از محجورین، مسئولیت آنان چگونه مسئولیتی است؟ نوعی است یا شخصی؟ با فرض شخصی بودن مسئولیت نامبردگان، آیا مسئولیت آنان مبتنی بر «تقصیر» است؟ و در این صورت، «تقصیر» با مفهوم سنتی آن مورد نظر است یا «تقصیر» با مفهوم نوعی آن؟ نقش سرپرستان صغار و مجانین، در خصوص مورد چیست؟ آیا سرپرستان در قبال افعال زیانبار صغار و مجانین مسئول تلقی می شوند؟ در این صورت مسئولیت آنان اولاً و بالذات است یا ثانیاً و بالعرض؟ با فرض انتقال مسئولیت به سرپرستان، مبنای

مسئولیت آنان چیست؟ و بالاخره اینکه، آیا مسئولیت قراردادی، راجع به صغار و مجانین قابل تحقق است؟

پاسخ اجمالی و کوتاه سؤالات فوق که در قالب فرضیه قابل طرح بوده و بحث تفصیلی پیرامون هریک به متن رساله ارجاع می شود، به قرار ذیل است:

فرضیه ها:

۱) صغار و مجانین واجد اهلیت خطاب بوده و احکام وضعی از قبیل ضمان به آنان متوجه خواهد بود. ضمن اینکه در حقوق موضوعه نیز با توجه به صریح ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی، مسئولیت مدنی به صغار و مجانین قابل انتساب است.

۲) با توجه به اینکه حجر صغار و مجانین بر اقوال و تصرفات قصدیه ناظر است، بعلاوه در تحقق احکام وضعی که ضمان از مصادیق آن است و همچنین در صدق بسیاری از منابع مسئولیت و ضمان، قصد، اختیار، علم و بالاخره قوه تمیز و شعور شرط نیست، می توان اظهار نظر نمود که صغار و مجانین در قبال افعال زیانبار خویش اولاً و بالذات مسئول تلقی می شوند. در حقوق موضوعه نیز با توجه به حکم ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی که منبعث از قول مشهور فقهای امامیه است، صغار و مجانین در قبال افعال زیانبار خویش، اولاً و بالذات مسئول تلقی می شوند.

۳) با توجه به اینکه در اغلب منابع ضمان در حقوق اسلام، مسئولیت بطور نوعی تبیین شده است و احکام حاصل از این منابع، بر صغار و مجانین نیز جاری است، می توان گفت که مسئولیت و ضمان نوعی در حقوق اسلام، حتی در خصوص صغار و مجانین، به عنوان یک اصل قابل پذیرش است. در حقوق موضوعه نیز، می توان اظهار نظر کرد که با توجه به مفاد ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی و نظارت ماده ۳۲۸ قانون مرقوم، حداقل در مورد اتلاف اموال، مسئولیت نوعی قابل پذیرش و توجیه است.

۴) از آنجا که مطابق مواد ۹۵۱ و ۹۵۲ قانون مدنی که از فقه و بر مبنای قول مشهور اخذ شده، «تقصیر» به معنای مفهوم نوعی آن مورد پذیرش قرار گرفته است، در مواردی که برای تحقق مسئولیت شخصی، نیازمند احراز «تقصیر» باشیم، مفهوم نوعی آن ملحوظ نظر خواهد بود.

۵) هر چند در حقوق اسلام، مسئولیت سرپرستان در قبال افعال زیانبار صغار و مجانین قابل بررسی و تأمل بوده و شاید بتوان آن را در چارچوب ضمانت اجرای ناشی از وظایف و تکالیف مراقبین و محافظین کودکان و مجانین، توجیه نمود، لیکن در حقوق موضوعه، مسئولیت مبتنی بر

«تقصیر» سرپرستان مجانین و کودکان، بر مبنای ماده هفتم قانون مسئولیت مدنی تبیین و تعریف شده است. این مسئولیت، از قبل افراد تحت سرپرستی به آنان منتقل می شود و اولاً و بالذات نیست. به علاوه در تحقق آن اثبات «تقصیر» به معنی نوعی آن ضرورت دارد.

۶) با توجه به اینکه احتمال انعقاد قرارداد الزام آور به نیابت از سوی نمایندگان قانونی و قضائی صغار و مجانین و همچنین انعقاد برخی قراردادها توسط شخص «صغیر ممیز»، وجود دارد، صدق و تحقق مسئولیت قراردادی برای آنان نیز امکان پذیر است.

روش تحقیق:

به منظور تدوین رساله با عنوان مذکور؛ با اتکال به خداوند تبارک و تعالی، مبتنی بر بضاعت مزجات، حاصل از فهمیده های حقوقی در طول تحصیل دانشگاهی و اندکی حوزوی که همواره خود را مرهون و مدیون معلمین و اساتید این دو مکان مقدس می داند، به دانش دانشمندان حقوق و علم علمای فقه، متکی بوده ایم. بدیهی است برای دستیابی به دانش و علم دانشمندان و فقهاء به کتب فقهی و حقوقی، مقالات و جزوات حقوقی مربوط با بحث و بالاخره برخی پایگاههای اینترنتی مراجعه داشته ایم.

فصل بندی رساله:

برای تدوین رساله حاضر سه فصل را گشوده و در ذیل این هر فصل، به طرح مباحث و مطالب به شرح آنچه فوقاً مذکور افتاد، مبادرت نمودیم.

فصل اول:

فصل اول را به جهت تقدس واژه اسلام و اهمیت آن در تأثیر گذاری بر حقوق موضوعه و از این حیث که مبنا و مأخذ اکثر قریب به اتفاق قوانین و مقررات مصوب در امور مدنی و مسئولیت مدنی است، به «مسئولیت مدنی صغار و مجانین در حقوق اسلام»، اختصاص دادیم. در ذیل این فصل و به منظور تبیین صحیح مباحث و تسهیل در فهم و برداشت آن، مبادرت به گشایش سه مبحث نمودیم.

مبحث نخست از فصل اول:

در این مبحث از دو معنی اصطلاحی عنوان رساله یعنی واژگان «صغیر» و «مجنون» که فصل مشترک اصطلاحات به کار رفته در حقوق اسلام و حقوق موضوعه است، سخن خواهیم گفت و معنی اصطلاحی مسئولیت و توابع آن را که در حقوق موضوعه مطرح نظر است، به فصل دوم واگذار می‌کنیم. مطالب این مبحث را طی دو گفتار تبیین کردیم.

مبحث دوم از فصل اول:

مبحث دوم از این فصل را جهت بحث و بررسی پیرامون مسئولیت مدنی در حقوق اسلام منظور نموده و عنوان «مسئولیت مدنی در حقوق اسلام» را به این مبحث اختصاص دادیم، لیکن از آنجا که بررسی و شناخت مسئولیت مدنی در حقوق اسلام، مستلزم آشنائی با منابع مسئولیت مدنی است و از طرف دیگر برای چنین منظوری درک مبنای مسئولیت مدنی در فقه اسلامی و اندیشه فقیهان ضرور و لازم است، در ذیل این مبحث، دو گفتار را تحت عنوان «منابع مسئولیت مدنی در فقه اسلامی» و «مبنای مسئولیت مدنی در فقه اسلامی» گشودیم و طی آن به مباحث مرتبط با موضوع هر یک از دو گفتار و بطور جداگانه پرداختیم.

مبحث سوم از فصل اول:

برای مبحث سوم از فصل اول، عنوانی را اختیار نمودیم که با موضوع رساله مرتبط بوده و پیوندی کامل داشته باشد، بدین منظور عنوان «بررسی مسئولیت مدنی صغار و مجانین در فقه اسلامی» را برگزیدیم، لیکن از آنجا که؛ به منظور دستیابی به حکم ضمان و مسئولیت قهری «صغیر» و «مجنون» از دیدگاه فقیهان و حقوق اسلامی، به گفتگو پیرامون اثر و محدوده حجر محجورین موضوع رساله نیاز یافتیم، گفتار نخست از این مبحث را تحت عنوان «بررسی حجر و حدود تأثیر آن» به این موضوع اختصاص دادیم. در گفتار دوم از این مبحث، گفتگو پیرامون قاعده فقهی «عدم اشتراط الاحکام الوضعیه بالبلوغ» را که نقش تعیین کننده ای در توجه یا عدم انتساب مسئولیت به صغار و مجانین دارد، ترجیح دادیم و در گفتار سوم از این مبحث موقعیت و جایگاه هر یک از صغار و مجانین را در مقام مخاطبین هر یک از منابع مسئولیت مدنی مورد بررسی قرار دادیم، لذا بدین منظور عنوان «بررسی مسئولیت قهری صغار و مجانین در مقایسه با منابع مسئولیت مدنی در فقه اسلام» را به این گفتار تخصیص دادیم. وبالاخره در گفتار پایانی این مبحث، مسئولیت مدنی

کودکان و دیوانگان را با ملحوظ داشتن تأسیس فقهی حضانت، ولایت و قیمومت، عاقله و ضمان حاصل از فعل بهائم، مورد بررسی قرار دادیم و بدین منظور عنوان «بررسی مسئولیت مدنی صغار و مجانین در مقایسه با برخی از مفاهیم حقوق اسلامی» را گزینش نمودیم.

فصل دوم:

فصل دو از رساله پیش رو را به بحث پیرامون مسئولیت قهری و خارج از قرارداد صغار و مجانین در حقوق موضوعه تخصیص دادیم و بدین منظور عنوان «مسئولیت قهری صغیر و مجنون در حقوق موضوعه» را برای این فصل برگزیدیم و در مقام تبیین و تشریح عنوان منتخب دو مبحث را گشودیم.

مبحث نخست از فصل دوم:

با توجه به اینکه در تبیین مسئولیت محجورین مذکور، تبیین مفهوم «مسئولیت» و فروع آن و همچنین شرح مختصر نظریاتی که پایه و مبنای مسئولیت مدنی را تشکیل می دهد و ایضاً تعیین جایگاه مسئولیت مدنی صغار و مجانین در میان تقسیمات فرعی ناظر بر مسئولیت مدنی خارج از قرارداد، مؤثر تشخیص گردید، مبحث اول را تحت عنوان «مبانی نظری مسئولیت مدنی صغار و مجانین» به بحث پیرامون موضوع مذکور پرداختیم و بدین منظور، مطالب قابل طرح را در چهارگفتار پی گرفتیم. در گفتار نخست از معنی «مسئولیت» و فروع آن به نحو اجمال گفتگو می نمائیم و مبانی نظری مسئولیت مدنی را در گفتار بعد مورد بررسی قرار دادیم. بحث و بررسی پیرامون «مسئولیت مدنی صغار و مجانین با لحاظ مبانی نظری مسئولیت مدنی»، گفتار سوم از مبحث نخست از فصل دوم رساله را تشکیل می دهد و در گفتار پایانی از «موقعیت و جایگاه مسئولیت مدنی صغار و مجانین، در میان تقسیمات فرعی مسئولیت مدنی» گفتگو به عمل آوردیم.

مبحث دوم از فصل دوم:

عنوان «مسئولیت خارج از قرارداد صغیر و مجنون در حقوق موضوعه» را برای مبحث دوم از فصل سوم برگزیدیم و در این مبحث، مسئولیت مدنی محجورین یادشده را در چارچوب قوانین موضوعه مورد بررسی قرار داده و با توجه به قانون مؤخر مسئولیت مدنی، از مسئولیت سرپرستان صغار و مجانین سخن به میان می آوریم. ضمن اینکه در تبیین مطالب، ملاحظات فقهی و اسلامی